

Зміст

Пролог 7

Частина перша. Революція

Розділ 1. Перше перезавантаження 15
Розділ 2. Демократи всіх країн, єднайтеся! 34
Розділ 3. Єльцинська часткова революція 49
Розділ 4. Путінський термідор..... 66

Частина друга. Перезавантаження

Розділ 5. Зміни, у які ми можемо вірити 85
Розділ 6. Початок Перезавантаження 94
Розділ 7. Універсальні цінності 116
Розділ 8. Перший (і останній) саміт у Москві 126
Розділ 9. Новий START 144
Розділ 10. Унеможливити ядерний Іран 162
Розділ 11. Багаторівневі прорахунки:
сусіди Росії та протиракетна оборона..... 179
Розділ 12. Бургери зі шпигунами 196
Розділ 13. Арабська весна, Лівія та початок
кінця епохи Перезавантаження 206
Розділ 14. Як я став «Вашою Високоповажністю» 228

Частина третя. Протидія

Розділ 15. Путін потребує ворогів:
Америку, Обама й мене 241
Розділ 16. Перехід до фізичного впливу 265
Розділ 17. Відсіч 280
Розділ 18. Twitter і тустеп..... 297

<i>Розділ 19. Для танго потрібні двоє</i>	314
<i>Розділ 20. За росіянами поженешся — сирійців розгубиш</i>	327
<i>Розділ 21. Боротьба за права людини</i>	354
<i>Розділ 22. Повертаючись додому</i>	373
<i>Розділ 23. Анексія та війна в Україні</i>	386
<i>Розділ 24. Кінець Перезавантаження (станом на зараз)</i>	401
<i>Епілог. Трамп і Путін</i>	420
<i>Подяки</i>	450
<i>Примітки</i>	453

Пролог

Погожого сонячного дня у квітні 2010 року, поки Борт номер один заходив на посадку в Празі, президент Обама запросив Гері Сеймора й мене до себе в офіс у носі літака. Він хотів пробігтися основними тезами зустрічі з російським президентом Дмитрієм Медведевим, яка мала відбутися того дня. Президент був у надзвичайно піднесеному настрої. Рік тому в цьому самому місті Обама виступив із, певно, найважливішою зовнішньополітичною промовою того часу, у якій закликав відмовитися від ядерної зброї. Нині, лише за рік, він докладав величезних зусиль до реалізації своєї, як ми її називали, «празької програми». Обама мав підписати зі своїм російським партнером Новий договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (Новий START*), який на 30% скоротив би кількість ядерної зброї в обох країнах. Сеймор, спеціальний радник президента з питань зброї масового знищення в Раді національної безпеки США, був нашим провідником у Білому домі в процесі підготовки цього договору, а я — його напарником. Тож цей короткий візит у Прагу був і нашим з ним святковим днем.

На посадковій смузі Обама запросив нас із Гері поїхати разом у президентському лімузині «Бестія» до чарівного Празького замку, де мала відбутися церемонія підписання. Ми трохи обговорювали нашу стратегію підштовхування Медведєва до підтримки санкцій проти Ірану, але здебільшого то була «тріумфальна їзда». Обама вітально махав натовпу на вулиці й виблискував широкою усмішкою крізь тоноване куленепробивне скло. Усі ми були втішені перспективою зробити щось предметне, а це в урядовій роботі завжди непросто. Того дня ми навіть дозволили собі помріяти про ще глибшу співпрацю між Сполученими Штатами Америки й Росією в питаннях за межами контролю озброєння. Може, ми й справді підійшли до поворотного моменту на вибоїстому шляху американо-російських відносин від часу розпаду Радянського Союзу, до початку реальної стратегічної співпраці, якої уникали попередні американські й російські лідери.

* New START (New Strategic Arms Reduction Treaty) — Новий договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (Договір СНО). — *Прим. пер.*

Холодна війна за нових молодих президентів у Білому домі й Кремлі здавалася далекою. Ми підписували перший за десятиліття вагомий договір про контроль озброєння, разом працювали над тим, щоби завадити Ірану запопасти ядерну зброю, докладали спільних зусиль у боротьбі з Талібаном і «Аль-Каїдою» в Афганістані та розширювали торговельно-інвестиційні відносини між нашими країнами. Здавалося, ми лишили осторонь дражливі питання розширення НАТО й Іракської війни, разом заглиблювалися у сферу спільних інтересів. Приміром, того року американські й російські повітряні десантники разом стрибали з літаків у Колорадо на тренувальних контртерористичних операціях. Водночас американські й російські підприємці працювали над розбудовою Сколково, що мала стати російською Кремнієвою долиною. Ми навіть обговорювали можливості співпраці в проектах протиракетної оборони. Такі прориви лише два роки тому годі було й уявити. Медведєв видавався хоч і обережним, але прозахідним модернізатором. Переможно їдучи тоді брукованими вулицями Праги, ми вірили, що програма Перезавантаження — гасло курсу Обама щодо Росії — справді працює.

Пізніше того дня Медведєв і Обама підписали Договір СНО*, випили шампанського й захоплено обговорювали можливості подальшої співпраці. На той момент абсолютна більшість в обох країнах була переконана в реальності цих перспектив. Росія мала популярність в Америці, а Америка була популярною в Росії. Наступного дня я летів додому в чудовому настрої, переконаний, що ми творили історію.

Через якісь два роки, похмурого холодного дня, 2 січня 2012 року, я прибув у Москву новим послом США в Російській Федерації з дорученням продовжувати роботу над програмою Перезавантаження. Я обмірковував, писав і працював над встановленням ближчих взаємин спершу з Радянським Союзом, а потім — із Росією ще за часів дискусійних клубів у старшій школі, тож ця нова місія мала би стати вінцем моєї кар'єри, унікальною нагодою розвинути мої ідеї американо-російських відносин. Та вийшло зовсім інакше. У мій перший робочий день підконтрольні владі російські ЗМІ звинуватили президента Обаму, що він підслав мене в Росію роздмухувати революцію. Міхаїл Леонтьєв у своїй авторській програмі «Однако» — телепередачі на одному з найпопулярніших каналів Росії — застеріг своїх глядачів, що я був не експертом з питань Росії і не звичайним дипломатом, а професійним революціонером, який має завдання профінансувати й організувати російську політичну опозицію, що мала би скинути російський уряд — закінчити «Незавершену російську революцію», за назвою однієї з книжок, яку я написав за 10 років до того. Це означення моєї місії в Москві переслідуватиме мене до останнього дня на посаді посла.

* Договір було підписано 8 квітня 2010 року, набував чинності 5 лютого 2011 року.

Через кілька місяців після, у травні 2012 року, я супроводжував Тома Донілона, мого колишнього керівника в Білому домі, Радника з національної безпеки, на його зустрічі з новообраним президентом Путіним. Це була перша зустріч високопосадовця з команди Обама з Путіним від часу його переобрання в березні 2012 року. Ми зустрілися в Ново-Огарьово — заміській резиденції Путіна, — там само, де чотири роки тому Обама насолоджувався задушевним і конструктивним тригодинним сніданком із тоді ще прем'єр-міністром. Путін ввічливо слухав Томові аргументи щодо тривалої співпраці. Якоїсь миті він відвернувся від Тома і, похмуро й хижо свердлячи сталеві-блакитними очима, звинуватив мене в зумисних спробах зруйнувати американо-російські відносини. Путін видавався справді злим на мене, тож я неабияк розхвилювався. Під кінець цього потоку звинувачень від одного з наймогутніших чоловіків планети в мене волосся на загривку стояло дибки, а чоло вкрилося потом.

У Празі я був автором Перезавантаження, рушієм зближення з Росією. Тепер, у Москві, я виявився революціонером, узурпатором і особистим ворогом Владіміра Путіна.

Що сталося? Як ми дійшли від празьких тостів за Перезавантаження 2010 року до оплакування його скону в Москві за якихось два роки? У нашій політиці щодо Росії принципово не змінилося нічого. Та й Росія не зробила ще на світовій арені нічого такого, що могло би призвести до ворожнечі — це все попереду. Єдина очевидна відмінність між цими двома зустрічами полягала в новому лідері держави. Коли ми підписували Договір СНО, президентом був Медведєв. Путіна обрали президентом невдовзі після мого прибуття в Москву в ролі американського посла. Проте це видавалося надто простим поясненням. Зрештою, Путін був прем'єр-міністром за найкращих часів Перезавантаження, а більшість вважала, що саме він тоді керував парадом.

А потім усе ще погіршилося. У лютому 2014 року, на другому році свого третього президентського терміну, Путін удерся в Україну, анексувавши Крим і підтримуючи сепаратистських бойовиків на Сході країни. Такого нападу європейської держави на суверенітет іншої держави не було з часів Другої світової. Шокуючі й обурливі дії Путіна підтвердили кінець «Перезавантаження», а разом і десятиліття спроб американських і російських лідерів побудувати тісніші взаємини після завершення Холодної війни. Проекту з інтеграції Росії та Заходу, який розпочав Рональд Рейган і різною мірою підтримували всі президенти після Холодної війни, було покладено край.

Десь у проміжку між празьким самітом Обама й Медведєва 2010 року та Путіновим вторгненням в Україну 2014 року суспільна думка в обох країнах теж радикально змінилася: абсолютна більшість і в Росії, і в Сполучених Штатах Америки тепер сприймали одне одного як ворогів.

Ця нова доба протистояння — радше не повернення до Холодної війни, найточніше її можна було б означити як Гарячий мир. На відміну від часів Холодної війни, нинішній Кремль уже не є джерелом ідеології світового значення. Російські економіка й військова міць зростають, але Росія не набула статусу суперсили, який мав колишній Радянський Союз. І планету вже не розподілено на два ворожі альянси червоних і блакитних* держав — комуністичний блок проти вільного світу. Нині Росія має дуже небагато союзників. А втім, наша нова доба Гарячого миру повернула до життя певні явища, які химерно нагадують Холодну війну, додаючи ще й нові виміри протистояння. Нове зіткнення ідеологій постало між Росією і Заходом — не між комунізмом і капіталізмом, а між демократією і самодержавством. Путін також підтримав нову хвилю популізму, націоналізму й консервативних ідей, несумісних із ліберальним міжнародним ладом, який утверджують Сполучені Штати Америки. Зараз путінізм теж має своїх прибічників у західних демократіях, подібно до того, як комунізм мав своїх за часів Холодної війни. Європу знову поділено між Сходом і Заходом, от тільки лінія посунулася далі на схід. Російські військово-, економічні, технологічні й інформаційні спроможності поширювати свої вплив та ідеологію за ці кілька років також відчутно зросли. І подекуди цей Гарячий мир викристалізовувався в гарячі війни — не безпосередньо між Сполученими Штатами й Росією, а опосередковано в Україні й Сирії. І ще є певні прецеденти російської агресії, на які радянські лідери впродовж Холодної війни ніколи не наважувалися — включно з анексією української території та втручанням у президентські вибори в США 2016 року. Хрущов і Брежнєв по всьому світу протистояли Сполученим Штатам, часом навіть застосовуючи військову потугу як інструмент Холодної війни, але ніколи не доходили до анексії територій або ж зухвалого втручання в американську суверенність. Відколи путінська Росія наросила ширші спроможності й виявляє серйозніші наміри протистояти Сполученим Штатам і загалом Західному світу, позиція США як держави-лідерки вільного світу й опори ліберального міжнародного ладу похитнулася. Це теж дещо нове порівняно з Холодною війною. Нинішній Гарячий мир не такий небезпечний, як найскрутніші моменти Холодної війни, але точно напруженіший за деякі періоди затишшя того часу.

Що пішло не так? Чому кінець Холодної війни не породив тісніших відносин між нашими державами? Чи можна було уникнути цієї нової трагічної доби протистояння?

* Вислів «blue state» в англійській мові має цікаву змістову двоїстість: це означення американського штату, який підтримує Демократичну партію, проте дослівно це можна прочитати як «блакитна держава» — протизвага державі, ідейно й символічно окресленій червоним кольором комунізму. — *Прим. пер.*

І в чому мій прорахунок? Від шкільного дискусійного клубу 1979 року в Бозмені, штат Монтана, до призначення послом у Росію аж до 2014 року, — я наполягав, що ближчі взаємини з Москвою відповідають американським національним інтересам. Коли я навчався в університеті, мене так надихала ідея тісніших відносин з росіянами — тоді ще СРСР, — що я почав вивчати російську в осінній чверті на першому курсі в Стенфордському університеті. А потім, улітку 1983 року, усупереч материній волі, подався до, як її назвав Рональд Рейган, «імперії зла» — у свою першу подорож за кордон, навчатися в Ленінграді. І знову спакував валізи, коли 1991 року Радянський Союз розпався, і поїхав у Росію підтримати ринкові й демократичні реформи з вірою в те, що такі зміни допомогли би звести наші країни ближче. Від 21 січня 2009 року я працював на президента Обаму в Раді національної безпеки, а 2012 року став його послом, сповненим переконання, що відкритіші й глибші взаємини посприяють американським національним інтересам. Я присвятив більшу частину свого життя спробам поглибити відносини між Росією та Сполученими Штатами Америки. Проте 2014 року всі мої зусилля виявилися марними. Підживлюючи моє розчарування, Путін заборонив мені в'їзд у Росію — я став першим американським послом після Джорджа Кеннана в 1952 році, якому заборонили в'їзд у країну. У чому моя особиста помилка? Я обрав хибні стратегії? Чи від початку визначив помилкові цілі?

У цій книжці я намагатимуся знайти відповіді на великі й складні питання російсько-американських відносин останніх тридцяти років з позиції і аналітика, і безпосереднього учасника. Історія починається з першого перезавантаження американо-радянських відносин в епоху Рейгана–Горбачова і завершується останньою невдалою спробою, ініційованою президентом Обамою. Цю складну історію окреслює спадок Холодної війни, помежовують економічні депресії й громадянські війни та переривають народні повстання й іноземні втручання. Я розглядатиму всі ці чинники як можливі причини співпраці й конфронтації. Утім, як на мене, сюжет американо-російських відносин протягом останніх трьох десятиліть скеровують конкретні особистості, їхні ідеї та рішення. Це люди ухвалювали рішення, які часом сприяли співпраці, а часом призводили до конфронтації. Взаємини між Сполученими Штатами та Росією зумовлював не силовий баланс наших країн чи внутрішні рушії, як-от економічний розвиток, культура, історія чи географія. Там, де інші вбачають долю, передвизначеність і неминучість, я бачу свідомий вибір, випадковість і можливості — реалізовані чи втрачені¹. У цій книжці я оцінюю і американських, і російських лідерів — їхні ідеї, рішення й поведінку з позиції того, чи досягли вони успіху щодо цілей, які, на мою думку, були бажаними й досяжними. Я намагаюся оцінювати свою роботу крізь ту саму критичну призму.

* * *

Американські лідери безсумнівно провадили політику, яка по чергово то підживлювала, то підривала співпрацю з Росією. Я розповім, як і чому. Особисто я припустився кількох помилок і діючи, і оцінюючи ситуацію, і в оповіді цього не приховуватиму. Проте, на мою думку, рішення й дії російських лідерів (здебільшого зумовлені їхньою внутрішньою політикою) спричиняють левову частку напруги в американо-російських відносинах — іноді в позитивному сенсі, у решті випадків — у негативному.

Ця книжка — спогади одного з учасників, а не сухий виклад історії американо-російських взаємин за останні тридцять років. Чого мене навчило писання інших наукових книжок, то це того, що спогади — недосконале джерело для фіксування історії. Ще зарано робити висновки щодо подій, особливо тих, що відбулися за часів Обама, бо майже жоден із важливих документів, включно з тими, які писав я, ще не розсекретили. Дрібка головних дійових осіб з боку Росії чи Сполучених Штатів Америки дали інтерв'ю. Кілька провідних політичних діячів США написали спогади. Мемуарний доробок російських політиків іще мізерніший. Я визнаю, що за Обама до деяких значних політичних питань, як-от Іран і Сирія, долучився до ухвалення рішень лише в тій частині, що стосувалася Росії. Інші представники нашого уряду мають дати свої оцінки, щоб доповнити картину. Роль Росії в президентських виборах у США 2016 року досі розслідують, коли цю книжку готують до друку. Вона є ранньою спробою інтерпретації, моїм поглядом на цю добу американо-російських взаємин². Сподіваюся, вона підштовхне інших дослідників у їхній подальшій роботі над глибшими дослідженнями і стане їм у пригоді.

За задумом ця книжка є сумішшю абстрактного аналізу, історичного нарративу й особистих розповідей. Сподіваюся, президент Обама, мої експерти-побратими з уряду, колеги зі Стенфорду й моя мати в Монтані прочитають її. Це завдання непросте. Мама знудиться, читаючи про телеметрію, а академічні колеги не надто зацікавляться тустепом. Тому я даю всім моїм читачам дозвіл пропускати нецікаві їм частини, гадаю, це не зашкодить простежити загальну траєкторію оповіді. Науковці швидко розпізнають теорії соціальних наук, які сформували і аналітику в цій книжці, і моє бачення політичного курсу з позиції посадовця. Проте я свідомо радше приховував, аніж підкреслював академічний ґрунт і наукові посилення заради кращої оповіді. Я також писав цю книжку з дещо конкуруючих поміж себе позицій академіка, політика, дипломата й монтанця. І, замість спроби дотримуватись якогось єдиного погляду, навмисно задіював ці різні кути зору, бо я є кожним із них, тож моє розуміння й залучення в російсько-американські взаємини визначали ці множинні виміри. Ці внутрішні протиставлення у книжці цілком віддзеркалюють відповідні внутрішні суперечності в моєму житті.